

Chapter - 6

૧૫૮

ખંડ: ૨.

ગુજરાતની ભજનસાહિતના પ્રેરકશ્રોત

પ્રકરણ: ૬

સિધ્ધસાહિત્ય સં. ૭૬૭ થી સં. ૧૨૫૭

ભરતીય સંસ્કૃતિમાં ધાર્મિક સાહિત્યે જે પ્રદાન કર્યું છે એનું કીર્ણનટપી પૃથક્કરણ કરીએ તો જણાશે કે નિર્ગુણ અને સગુણ સાહિત્ય પરંપરાના ભક્તકવિઓનો પ્રેરણાશ્રોત સિધ્ધસાહિત્ય છે. સિધ્ધ, નાય અને નિર્ગુણ-સગુણ ધારામાં બહેતું ભક્તિકાવ્ય ગઢારખી સદી સુધી પોતાની - લાક્ષણિકતાઓ અભિવ્યક્તિપણે જાળવી રહ્યું હતું. એમાં પ્રત્યેક પ્રતિના ભક્તિસાહિત્યે પોતાનું વ્યક્તિત્વ પોષનામાં લેદો-ઉપનિલદો-પુરાણો-જૈનો-બૌદ્ધો-નગ્નવાની ને સહજવાની સિધ્ધો-નાયોમાંથી કેટલુંક અનસ્ય લીધું છે, ને એ સાથે એમની મૌલિક વિચારસરણી પણ એમાં ઉદ્ભવેલી છે. હિંદીમાં, જે "હીલટવાની" તરીકે ઓળખાય છે, ને ગુજરાતીમાં "અનજનાણી" તરીકે પ્રસિધ્ધ છે એ ભજનસ્વરૂપ સિધ્ધ ને નાયસાહિત્યનું અર્પણ છે.

જે સિધ્ધાચાર્યોએ ભજનસાહિત્યમાં અર્પણ કર્યું છે એના ૧૪ સિધ્ધોનો નીચે પરિચય આપ્યો છે.

૧. સરહપા : સં. ૮૧૭:	૨. સબરપા: સં. ૮૩૭:
૩. ભુલુકપા : સં. ૮૫૭:	૪. ભુલપા : સં. ૮૮૭:
૫. વિરૂપા : સં. ૮૮૭:	૬. ડોશિપા: સં. ૮૯૭:
૭. દારિકપા: સં. ૮૯૭:	૮. ગુંડરીપા : સં. ૮૯૭:
૯. કુકુરિપા : સં. ૮૯૭:	૯. કમરિપા : સં. ૮૯૭:
૧૧. કણ્ડપા : સં. ૮૯૭:	૧૨. ગોરક્ષપા : સં. ૯૦૨:
૧૩. તિલોપા : સં. ૧૦૦૭:	૧૪. શાન્તિપા: ૧૦૫૭:

સ્વ. રાહુલ સંકૃત્યાચનને મતે આ ૧૪ સિધ્ધોનો સમય ૮મી સદીથી આરંભાય છે, અને એમનું સર્જન ખૂબ અભ્યાસપાત્ર છે. ^{૧.}

૧. પુરાતત્ત્વ નિર્દેશાવલી-શ્રી રાહુલ સંકૃત્યાચન: ઈન્ડિયન પ્રેસ લિમિટેડ-પુણે ૧૯૩૭: પૃ. ૧૫૫ - ૧૫૬

૧. સરહપા :

તિબેટના બિહારોમાં પડેલા ગ્રંથોને આધારે સ્વ. શ્રી રાહુલ સંકૃત્યાયના મત પ્રમાણે સરહપા આદિ સિદ્ધ છે. પણ તેના સમય અને મતભેદ છે. ડૉ. વિનયતોષ ભટ્ટાચાર્યના મતે સરહપા સં. ૬૬૦ નો છે, ૨ જ્ઞાતે રાહુલજી એમનો સમય સં. ૮૧૭નો ગણે છે. કારણ કે એ મહારાજા ધર્મપાલના સં. ૮૨૬-૮૬૬માં સમકાલીન હતા. ઉપરાંત આ સમય નિર્દેશને તિબેટના "સ-સ્કય-બિહાર"માંના પાંચ મુખ્ય ગુરુઓએ રચેલી ગ્રંથાવલી "સ-સ્કય-બક-બુમ"નો આધાર લીધો છે.

સરહપા બજ્રચાનના પ્રચારક સિદ્ધ તરીકે ઓળખાતા આવે છે. તેમનું સાહિત્ય મગહી ને તેમાંથી અનુવાદિત થતાં ભોટિયા ભાષાના ગ્રંથ "તન્-ગૂર"માં સુરક્ષિત છે.

જોધ્ય પરંપરાના હોવાના લીધે સરહપાનું એક નામ "રાહુલભદ્ર" હતું. તો બજ્રચાનના વિશેષણ હોવાના કારણે તેમને "સરોજ બજ્ર" પણ -

૨. બિહાર - ઉડીસા રિસર્ચ સોસાયટી જર્નલ ખંડ - ૧૪, ભા. ૩ પૃ: ૩૪૬.

ચોરાસી સિદ્ધકા સમય સં. ૭૬૭ સને ૧૨૫૭ તક માના ગયા છે, યદ્યપિ સિદ્ધકા પરંપરા ઇસકે બાદ લી અનેક વર્ષો તક ચલતી રહી. ઇસ પરંપરાકો "નાયપય"કા નામ દેના ઉચિત છે. ચલ નાયપય મત્સ્યેન્દ્રનાથ ઓર ગોરખનાથ દ્વારા ચલાયા ગયા. યા જો બારહબી સતાબ્દી કે ઐત તક અપને સ્વરમોત્કર્ષ પર યા. ઇસીને હમારે સાહિત્યમે સંતસાહિત્યકી નીચ ડાલી નિસકે સર્વપ્રથમ કબિ કબીર: જન્મ સં. ૧૪૫૬: ચે. અત: સંત સાહિત્યકા આદિ ઇન્દી સિદ્ધોકો, મધ્ય નાયપયિયોકો ઓર પૂર્ણ વિકાસ કબીર જે પ્રારમ્ભ હોને બાલી સંતપરંપરામે નાનક, દાદ, મુલકદાસ, સુન્દરદાસ, આદિકો માનતા ચાહિએ. ઇસ પ્રકાર સંતસાહિત્ય અપને આદિ રૂપસે વિકસિત હોકર શૃંગલા-બધ્ધ ઓર નિયમિત રૂપસે હમારે સામને અપને સંપૂર્ણ ઇતિહાસકો લેકર આતા હે. કબીરને ચક્રવર્તિ સ્થાન સ્થાન પર ચોરાસી સિદ્ધોકી સિદ્ધિમે શંકા કી હે તથાપિ ઇસસે ઉનકી વિચાર પરંપરામે અન્તર હી ફાત હોતા હે, વિરોધ નહી. નાયપયકે હઠવોમ આદિ પર તો કબીરકી આસ્થા થી હી ક્યોકિ ઉન્હોને ન જાને કિતની બાર-કુન્ડલિની, ઇડા, પિંગલા, સુષુમ્ના, આદિકે સહારે "માનહત નાય"સુનને કી રીતિ બતલાઈ હે.

-ડૉ. રામકુમાર વર્મા-હિન્દી સાહિત્યકા આલેચનાત્મક ઇતિહાસ પૃ. ૫૭-૫૮

-કહેવામાં આવ્યા છે. ૩૨ ગુપ્તોના કતાર સરહપાના નામમાં સર શબ્દ સૂચક ગણાય છે. તેમણે "સર: સર:" - બનાવનાજાની કન્યાને ચોગિની બનાવી ચરણનાવાસ લેવ્યો હતો. આ પરથી તેમને સરહપા કહેવામાં આવ્યા. "દોહાકોષ"થી એ જાણીતા બન્યા હતા. સદાચાર ને સંયમને મનુલક્ષીને જ તેમણે લખ્યું છે. એથી સહજ સંયમ, પાંચડનો નાશ, ગુરુમધ્યા ને ગુરુસેના, સહજ કર્મનાદનો માર્ગ, મહાસુખની શોધ ને પ્રાપ્તિ એ એમનાં પદોનો ઉપદેશ છે.

સહજ સંયમ:

જઈ પચાકમ કિ કાણે કીઅમ, ^૩

જઈ પરોકમ મેધાર મ ધીઅમ,

સરહેઈ હિત) કદિઉ રાવ,

સહજ સહાવ ધુ ભાવાભાવ.

પાંચડ અને ચાઉંબર બિનાય:

યદિ પ્રત્યક્ષં (તદા) દયાનેન કિં ક્રિયતે!
યદિ પરોક્ષં (તદા) સંધિકાશે મા દિયતામ્ ॥
સરહેજ નિત્યમ્ ઉચ્ચૈઃ કથિતમ્।
(થત્) સદૃશ સ્વભાવો ન (તત્ર) ભાવભાવો ॥

જઈ પ્રેંગા બિય હોઈ મુતિ તા સુણહ સિઆલહ ^૪

યદિ નન્ના દ્ય મેવતિ મુક્તિઃ તદા શુનઃ કૃજાલસ્ય (ન કિમ્) ।

લોમુ પાડણે અતિય સિધ્ધિ તા મુવઈ હિઅમ્બહ.

શેમાત્ પાદને અસ્તિ સિધ્ધિઃ તદા સુવતી-નિતમ્બસ્ય (ન કિમ્) ।

પિચ્છી ગહણે દિહૂ મોકમ તા મોરહ ચમરહ

પુચ્છ-ગ્રહણે દૃષ્ટો મોક્ષઃ તદા મયૂર-ચામરસ્ય (ન કિમ્) ।

ઉચ્છે ભોમ્બેહોઈ જાણ તા કરિહ તુરંગહ.

ઉચ્છિષ્ટ-મોક્ષને મેવતિ જ્ઞાનં તદા હસ્તિ-તુરંગસ્ય (ન કિમ્) ।

૩. પ્રેંગા જી. પ્રલોધિવંદ્ર લાગચી, 'દોહાકોષ', ૩૯૩મા સંસ્કૃત સીરીઝ નં. ૨૫. સી. ૫. ૧૬

૪. એવન . પૃ: ૧૬

સરહ ભણઈ મનહાણ મોક્ષ મહુ કિરિયે હુ ભાસઈ.

: સ્વરહો મેળતિ કષણકાનાં મોક્ષો મહં કિમપિ ન પ્રતિભાસતે ।

તત રહિય કાયાણ તાન પર કેવલ સાહઈ

: તત્ત્વ-રહિતો કાયાો ન તાવત્ પરં કૈવલ્યં સાધયતિ ।

ગુરુચેવ ।

ગુરુ ઉત્તમેયેં નમિય રસુ ધાનહિ હુ પીયહુ નેહિ

: ગુરુપદેશેન અમૃત રસો ધાવ્યતે ન પીયતે યૈઃ ।

હુ સત્યત્વ મરુત્પલિહિં તિસિયે મરિયઈ તેહિ

: હુ - શીશ્યાર્થ - મરુત્પલ્લી વૃજ્ઞયા પ્રિયતે તૈઃ ॥

ચિતાચિત્ત વિ પરિહરહુ તિમ અચહુ નિમ બાહુ

: ચિતાચિત્તમપિ પરિહર તથા અસ્તુ યથા બાહુઃ ।

ગુરુ નમ્હે દિદ ભત્તિ કરુ હોઈ જઈ સહજ હિસાહુ

: ગુરુવચને દૃઢ ભક્તિં કરુ ભવતિ યેન સહજોભ્ભીલ

: ૫

સહજમાર્ગ અને મહાસુખની પ્રાપ્તિ

સહજ હરિ નેં હિલ્લાણ ભાનિહિં [સદ્યં પરિત્યજ્ય યેન નિર્વાજં ભાવિતમ્]

અહિ પરમત્વ મેકક તે સાહિહિં [ન તુ પરમાર્થઃ લોકોડપિ યેન સાધિતઃ ॥]

જો મેસુ હુ મે હોઈ સંતુ ફેા [યોજેષુ યો ન ભવતિ સંનુષ્ટઃ ॥]

મોક્ષ કિ લખ્ ભઈ ગણ પબિદ્હો [મોક્ષં કિં લભિતે દયાન પ્રવિષ્ટઃ ॥]

મેહુ સો પરમ મહાસુહ હુઈ પર હુઈ અપાણ. [હિત્ત્વ સ્વલુ તત્ પરમ
મહાસુખં ન તુ પદો ન તુ આત્મા ॥]

જહિ મજ મરણ પબણ હો ક્યમ જાઈ [યત્ર મનો પ્રિયતે પવનશ્ચ કથં યાતિ ॥]

મેહુ સો પરમ મહાસુહ રહિય કહિરિય હુ જાઈ ॥ ૭ [હિત્ત્વેવ સ્વલુ તત્ પરમ
મહાસુખ રહિતં છૂત્રપિ ન યાતિ ॥]

૫. મેઝન પૃ. ૨૭

૬. મેઝન પૃ. ૧૭

૭. મેઝન પૃ. ૨૧.

સવરપા:

સરસ્વાના શિષ્ય અને લુપ્તપાના ગુરુ સવરપા ની રચનાઓમાં રહસ્યમયી ભાવનાઓ અને યહોસુખની પ્રાપ્તિનો અનિ-નિયાર સંબંધ છે.

ડૉ. પ્રબોધર્થજી બાવળીએ "સવરપાદાનામ" નું પ્રથમ સંપાદન કર્યું છે.

ભુલુકુપા: - સ. ૮૫૭ નાલંદા નિવાસી દક્ષિણ ભુલુકુપા નાલંદા - નરેશ દેવપાલ : સ. ૮૬૬-૯૦૬: ના સમકાલીન હતા. જે રાજાએ તેમની મરતલ્યસ્ત પહેરવેશ જોઈને "ભુલુકુ" સંબોધન કરેલું આ પરથી તેમનું નામ ભુલુકુપા પડેલું.
લુપ્તપા: સવરપાના શિષ્ય લુપ્તપા એક પ્રતિભાસંપન્ન ને પ્રભાવશાળી સિદ્ધ છે. તેમના સમકાલીન ઉડીસાના રાજા દારકિયા ને મંત્રી ડેંગીપાએ શિષ્યત્વ સ્વીકારીને તેમનું બહુમાન કર્યું હતું.

કાચા તરુવર પચવિ હાલ, ચંચલ થીએ પછઠા કાલ

દિઢ કરિમ મહાસુહ પરિમાણીસુહ ભણઈ ગુરુપુચ્છિમ જાણે
આમ રહસ્યમયી ઉદ્બોધન તેમનું છે. કાચા તરુવરની પાંચ હાળીઓનું રૂપક મહીં આપ્યું છે, જે નોંધપાત્ર છે.

નિરપા: નજરંચાનમાં પ્રધ્યા અને જે પ્રધ્યા વ્યક્ત કરતી પદાવલી પર્યટનશીલ સિદ્ધ નિરપાએ નિરપી છે. નાલંદા, ગ્રીપર્વત, દેવીકોટ, ઉડીસા વગેરે સ્થાનોનું ભ્રમણ તેમણે કરેલું. કલ્પપા અને હોત્તિખાના તે ગુરુ છે. તંત્ર વિદ્યામાં તેમનો સાધના વિષય હતો.

૮. "છાડુ છાડુ મામા મોહા વિષમ દુ-દોલી,
મહાસુહે વિલસન્તિ ચવરોયસુણ - મેહેલી"
મહી સવરપાએ - વ્યાખ્યા બાધી છે તે જુઓ: "મટીરીઅલ્સ કોર એ ક્રિટિકલ એડીશન ઓફ ધી ઓલ્ડ ક્લાસી ચર્ચપેપર્-પાર્ટ બન" ૧૯૩૮
પ્રકાશન : કલકત્તા યુનિવર્સિટી પ્રેસ.

૯. કલકત્તા સંસ્કૃત લીટીઝ નં. ૨૫ સી પૃ: ૧૦૭

એક શ્રે સુષ્ટિનિ દુષ્ ધરે સાન્ધ્ય
 ચીજા નાકલ મ નારુણી બાન્ધ્ય
 સહને ધિર કરે નારુણી સાન્ધે
 જે મજરામર હોઈ દિલ કાન્ધે. ૧૦

હોમિયા: નીણાપા અને વિશ્વાના શિષ્ય હોમિયા શત્રિય હતા.
 ગંગા જઈના મઝે રે બહઈ નાઈ.

તહિ બુહિલી મતિમિ પોઈયા લીલે પાર કરેઈ
 નાહતુ હોમ્બી નાહલો હોમ્બી નાટ બહલ ઉઝારા.

સદ્ગુરુ પામ-પમે નાઈલ પુણુ નિશ્ચરિરા. ૧૧

દારિકપા: ઉડીસાના રાજા તરીકે દારિકપા જાણીતા હતા. હુઈપા

પાસેથી દીક્ષા લઈને તેમનું શિષ્યત્વ તેણે સ્વીકારેલું. સાથે તેમનો મંત્રી
 ડેગીપા પણ શિષ્ય બનેલો. ગુરુની ગાંધાથી કાચીપુરીમદ એક ગણિકાને
 ત્યાં સેવાયે રહેલા દારિકિયા સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થતાં મહાસુખ પામ્યા હતા.
 એવી માન્યતા છે. તેમનાં રહસ્યો-મુખ પદો આ છે.:

બિલસઈ દારિક ગચ્છત પારિમકલે

સુન કરુણ રે અસિનચારે કામનાકચિમે.

અલકમ લકમઈ ચિમે મહાસુહે

બિલસઈ દારિક ગચ્છત પારિમકલે ૧૨

હુઈરિપા: જાતિએ ચમાર મુડરીપા સિદ્ધલીપાના શિષ્ય હતા.

નજરચાનની પ્રણાલીઓનું વર્ણન એમની રચનાઓમાં છે.

તિમદ્દા ચાપી જોઈનિ દે અકનાણી, કમલ કુલિય ધાણ્ટિ કરલું બિચાલી.
 જોઈનિ તઈ બિનુ ખનહિ ન જવમિ. તો મુહ ચુમ્બી કમલ રસ પીવમિ. ૧૩

૧૦. કલકતા સંસ્કૃત સીરીઝ નં. ૨૫ સી પૃ. ૧૦૬

૧૧. " " " " પૃ. ૧૨૧

૧૨. " " " " પૃ. ૧૨૧

૧૩. " " " " પૃ. ૧૨૧

કુકુરિયા:— કપિલવસ્તુના નિવાસી પ્રજ્ઞમણ્ડલથી કુકુરિયા ચપટીયાના શિષ્ય હતા.

દિનચાઇ બહુડી કામ કરે સાત, સવિ સઠલે કામરુ જાત,
અઠસન ચર્ચા કુકુરિયા પાને ગાઇઠ, કોડિ માર્ગે મેકુ લિખિ

—સમાપ્ત ૧૪

કમરિયા:

કમરિયા: રાજવંશી કમરિયા ઉડીચાના રાજકુટુંબી હતા. પ્રજાપાર-
મિત્રાનો અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યો હતો. તે વજ્રરંપટાપાના શિષ્ય હતા.
તે ઉડીચામાં તેમની સાથે તેણે બૌદ્ધ ધર્મનો ફેલાવો કરવા પર્વટનો
કરેલાં. તે તંત્રો પર આસ્થા ધરાવતા હતા.

તેમની કૃષ્ણાનાત્મક રજૂઆત કરતી પંક્તિઓ મળે છે.^{૧૫}
કદ્દપ્પા: કણ્ઠિકમાં જન્મ લીધાથી તેમને કણ્ઠપા પણ કહેવામાં આવે છે.
તેમનો વર્ણ કૃષ્ણ લીધાથી કૃષ્ણપા કે કણ્ઠપા તરીકે ઓળખવામાં આવ્યો
છે. વિદ્વાન તરીકે સિદ્ધોમાં તેમનું ઉત્તમ સ્થાન છે. તે મહારાજા
કેવપાલ : ચ. ૮૬૬-૮૦૬ : ના સમકાલીન હતા. બિહાર: સોમપુરી: તેમનું
કાર્યક્ષેત્ર હતું. જાલંધરપાને તેમના ગુરુસ્થાને ઓળખવામાં આવે છે.
રહસ્યાત્મક બાનીમાં વજ્રવીરો પ્રકટકરનાર સર્વત્રેષ્ઠ કવિ કણ્ઠપા
—તે સિદ્ધપથી કહેવા કે નહિ એ પ્રશ્ન છે. કેટલાક ઉઠાવે^{૧૬} કારણકે
કદ્દપ્પાનું નામ નાથનાદી સંતોમાં પણ મળ્યા છે.

જેવકાર દિઠ વાણોડ મોરિઉ, વિવિધ વિચારક બાંધણ તોડિઉ
કણ્ઠુ વિલસન ગાસન માતા, સહજ નલનીલન પઠિતિ નિવિતા

૧૪. કલકતા સંસ્કૃત સીરીઝ નં. ૨૫ થી પૃ: ૧૦૮

૧૫. શ્રીને ભરિલી કરુણા નાલી, રૂપા મોઇ ના સિક ઠાલી
વાલુ કામલિ ગમ્મ ઉવેરે, જેલા જામ વાલુડઇ કઇરે

— મેન પૃ: ૧૧૪

નિમ નિમ કરિણા કરિનિરે રિચન, તિયતિમ તખા. મનમલ વરિચન
છડનઈ સનલ સહાને સુધ, ભાવાભાવ કરિકું દમ નહિને જે. ૧૬

મોરણપા: મોરણપા જે ન મોરણપા જેમ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે.
વજ્રચાનની પરપરાનોનું સંશોધન અને ચોગ તરફનું વલણ તેમને નાથવાદી-
મોમાં મન-ચ વિધિપુરુષ ઠેરને છે.

તિલોપા: સહજ માર્ગના પ્રવિધ્ય પડિત તિલોપા વિહારના શુભનગરમાં
રહેતા હતા. વિજયપા તેમના ગુરુ હતા. તેમનો શિષ્ય નારોપા પણ
વિક્રમશીલામાં વિદ્યવતાથી જોડેને પ્રિય હતો. જીવનની સ્વાભાવિકતાના
પુરસ્કર્તા તિલોપાને "હિન્દી કાવ્ય ધારા"માં રાકુલજી સ્થાન મળે છે.

૧૬. જૈન પૃ : ૧૧૫

કાણકપા વિધ્યશુભની પરિભાષાએ સ્મરવા પડે છે :

ફિતરેય ચમ સહજ-રમ મનલ-કલુચ વિરહિને,
પાપપુણ્ય રહિને કુચ્છ-સાહિ કાલક કુટ કહિને,
વહિયુ ફિકડા ભિના સુણસાસુણ પડકું.
સુણસા-સુણસા-વેણિ મળે રે જા. કિરિય જુ દિદું.
સહજ જેકું પર મલિય તહિ કું કાણક પરિજાણું,
મલકુ મમઈ ઊંહ સુ જાઈ, વેણિ-રહિય તસુ વિચલ ઠાઈ.
જાણું કાણક મલ કહિયિ જુ કુટું, લિયલ પલકુ ધરિધિધર બદું.
વરનિરિકન્દર ગુહિરે જમુ તહિં સમલ બિ લુટું.
વિમલ સલિલ સો સજાઈ, કાલગિય પડદૂઈ.
પલ વહન્ટે હિય-મણા, બ-મણ કિયઈ જેણ.
વિધુચકુ સમલ બિ કારિના, પુણુ સારિય તેણ.
સહજે હિચલ જેણ કિય, સમરજે હિય-મણ-રાન.
સિધ્ધો સો પુણુ તકીનણે, સુઈ જમરણક માન.

-હિન્દી ^{કાવ્ય}ધારા-પૃષ્ઠ: ૧૪૬-૧૪૮.

તિમ ભવ સુખં ભવ હિ ન જુલ।

નિમ નિમ ભક્ષ્યં વિસહિં પશુત।

ખણ માણંદ ભેઉ જો જણં

સો ઈહ જન્મહિ જોઇ ભણિજણં. ૧૭

શાંતિપાઠ:- પર્વતનશીલ સ્વભાવના અને ધર્મપ્રચારકવૃત્તિના શાંતિપા
વિક્રાન્ત સિદ્ધ હતા. પોતે બહુશ્રુત પડિત હોવાથી તેમને "કલિ-કાલ"
"સર્વરૂ" કહેવામાં આવેલા. ઉડતપુરી, વિક્રમશીલા, સોમપુરી, માલવા અને
સિંહલ તેમણે યાત્રાર્થે કરેલા ભ્રમણોમાંના મુખ્ય સ્થાનો હતા.

અસિધુ ધુણિ ધુણિ અસિરે અસિ

અસિ ધુણિ ધુણિ ખરવર સેસુ.

તઉસે હેરુણુ છ પાવિઅઈ

સાન્તિ ભણં કિ છ સ સાવિઅઈ

સિદ્ધ સાહિત્ય : પરિશિષ્ટ:

ઉત્તરકાલીન ભજનોમાં પુનઃ પુનઃ આવતા કેટલાયે વિચારોની પૂર્વભૂમિકા
સિદ્ધસાહિત્યમાં મળી આવે છે. ઉ.ત. સરહપા ઇ.સ. ૭૬૨માં કહે છે કે,

"મન્તુ છુ તન્તુ છુ ધેમ છુ ધારણ, સબ્બ વિ રે જ્ઞ-વિચ્છમ-કારણ"
શાસ્ત્ર નથી મળતું જ્ઞાનથી. તે નથી પોથી-પાનામાં, તે નથી મન્તુ-તન્તુમાં,
તે નથી પાખડોમાં. ઇ.સ. ૮૩૦ આસપાસ થયેલા લુહપા પણ આ પ્રમાણે
જ કહે છે.

"જાહિર વણુ-ચિ-હ-રૂ અ છુ જાણી, સો કઈસે આગમ વેણુ વખાણી."

એ જ પ્રમાણે દારિકપા : ઇ.સ. ૮૪૦: કહે છે:

કિન્તો મન્તો કીન્તો તન્તો કિન્તો કાણ - વખાણે .

અખ્ય પઈટ્ટા મહાસુહ લીલે દુલક્ષ પરમ-નિવાણે.

૧૭.-રાહુલ સંકૃત્યાયન હિન્દી કાવ્યધારા.: કિતાબ મહતા, ઇલાહબાદ-
-૧૯૪૫

કાણેપા તો સમસ્ત પડિત - પયોને પાકા શ્રીકળ ઉપર ધૂમતા પ્રમર
તરીકે નર્ણવે છે.

આગ્રણ - વેગ પુરાણે : હી: , પડિય માણ નહિનિત.

પકક-સિરીકલે અલિય નિમ, જાહરીય ભમનિત.

અહીં સાચા તત્ત્વદર્શન માટે વેદ-પુરાણોની નિરર્થકતા પ્રકટ કરતી -
ઉકિત છે.

કબીર પહેલઈં છસો નર્ણે થયેલા સિદ્ધ સરહપા તો પાખડોને પણ સચોટ
વ્યંગાત્મક બાનીમાં નર્ણવે છે. એમાં કેટલી બધી વેધકતા છે એ જુઓ:

બાહણ હિ મ જાણન્ત હિ ભેઉ, મેંબઈ પદિઅઉ એ ચઉબેઉ
મદિ પાણિ કુસ લઈ પઢંત, ધરહીં બંસી અઝિય હુણન્ત.
કન્નો બિરહઈ હુઝેનહ હોમં, અકિમ હહા બિઅ કહુમં ધૂયે
એકદહિડ હિદહિડ ભગવઈ બેસે, બિલુઆ હોઈઅઈ હસ ઉમેસે
મિચેહોઈ નબ નાહિઅ ભુલ્લે, ધમ્માધમ્મ હ જાણિઅ તુલ્લે.
અઈરિઅઈ ઉદ્દુલિઅ છારે, સીસ સુ બાહિઅ એ જહભારે
ધરહી નઈસી દીના જાલી, કોણ હિં નઈસી પહડા ચાલી.
અકિમ શિવેસી આસણ બન્ધી, કણ્ણહિં ખુસખુસાઈ જાણ ધન્ધી
રહડી-મુહડી અણ્ણવિ બેસે, દિકિખજઈ દિકિખણ ઉદેસે
દીહણખ જઈ મલિણે બેસે, હુગ્ગલ હોઈ ઉપાડિઅ કેસે
ખવણેહિ જાણ - બિડવિઅ બેસે, અપણ નાહિઅ મોકખ-ઉવેસે
જઈ હુગ્ગાવિઅ હોઈ મુતિ, ના સુણહ સિઆલહ
લોમ ઉપાડણ અલિઅ સિદ્ધિ, તા જુવઈ - શિઅખ્ખહ.
પિચ્છી ગહણે દિટ્ઠ મોકખ, તા મોરહ ચમરહ.
ઉછ ભોમણે હોઈ જાણ, તા કરહિ તુરંગહ.
સરહ ભણઈ ખવણાણ મોકખ મહુ કિમ્પિ ન ભાવઈ.
તત્ત-રહિઅ કાઆ હ તાપ, પર કેવલ સાહઈ

ચેલ્લુ લિકેખુ ને ચલિર ઉદેસે ^{બદેલે} આપ વનજિઉ વેસે

કોઈ સુતડ વકમાણે બઈટઠો, કોનિ ચિતે કર સોસઈ ડિટ્ઠો.

કબીર પહેલ નિા સમયમાં પણ પાપીડો ઉપર કેવા પ્રહારો કરવામાં આવતા તેનો ખ્યાલ ^{બરા} મળી રહે છે. સરહપા પછીના સિધ્ધોએ પણ આનું અનુકરણ કર્યું છે.

સહજ માર્ગ શૂન્ય-અશૂન્યની પર છે એમ નર્ણયતા કાણહપા કહે છે:

સુદ્ધ-સુદ્ધવેણિ મંજર રે વદનજો કિચિપણ જાણઈ.

સવજ એકકુ પર અતિય તહિ કુડ, કાણહ પરિજાણઈ.

જાણે મન પવન ગતિહીન બને છે, જ્યાં પાપ-પુણ્ય રહિત અદ્વૈત છે. આનું સહજ દર્શનીય ચર્ચયક્ષુધી નથી, તે પવનથી ગતિશીલ નથી, તે જ-મેલું નથી તે મરે ક્યાંથી? તે અગ્નિથી બળતું નથી, વર્ષાધારાથી ભીંજાતું નથી. આવા સહજને પાપીને યોગી પોતાની ગૃહિણી સાથે રમણ કરે છે.

: અહીં ગૃહિણી એ સદ્ પ્રતીક લાગે છે: પોતાનું આત્મતત્ત્વ એથી -

ઉદ્ધિષ્ટ છે. : સહજ દ્વારા મહાસુખ મળે છે, એ સ્થિતિ સહેલી નથી,

એ નીચે દર્શાવ્યું છે:

ખઉ તં નામહિ ગુરુ કહઈ, ખઉ તં બુજઈ સીસ

સહજામિત - રસુ-નગુ, સમ્મ કાસુ કહિજઈ કીસ.

ગુરુ શિષ્યરૂપે દીક્ષિત કરે તો જ સહજજ્ઞાનનો અનુભવ અંતરમાંથી

સ્વયં જાગૃત થાય છે:

જહિ મણ પવણ છ સંચરઈ રનિ સસિ છાહ પવેસ.

તહિ બહાા ચિત નિસામ કરું, સરહ કહિય ઉગેસ.

આઈ છ અંત છ મજા છઉ, છઉ મન છઉ શિવ્વાણ.

એણું સો પરમ મહાસુર: છઉ પર છઉ અપ્પાણ.

સચ-સંવિત્તિ મ કરહુ રે ધધા, લાવાલાવ સુગતિ રે બધા.

શિમ મણ મુણહુરે શિઉણે જોઈ, જિમ જલ જલહિ મિલન્ટે સોઈ.

પહેલે જઈ આસાસ વિસુધ્યો, ચાહતે ચાહતે દિટ્ટિ હિરુધ્યો.

એસે જઈ આયાસ વિકાલો, સિમ મણ દોસ ધુ બુજાવ બાલો.

મૂલ - રહિમ જો ચિન્તઈ તત ગુરુ-ઉવચ્ચે ચેત-વિમત.

ગુરુની મનિવાચ મહતા સિધ્યોએ દર્શાવી છે. તે સિધ્ધ ને સિધ્ધિઓનું દર્શન કરાવે છે. એ માર્ગ જો કે તલવારની ધાર જેવો છે. ગોરખનાથે તો સહજજ્ઞાનની વાત લાક્ષણિક બે કરી છે. ધીમે ધીમે સૂક્ષ્મ શીલથી આરંભ કરીને જટિલ કે સૂક્ષ્મ સૂચની સ્થિતિ સુધી સાધક પહોંચી શકે છે.

ઠપકિ ન બોલિલા, ઠપકિ ન ચાલિલા ધીરે ધરિબા પાન.

ગરબ ન કરિબા સહજે રહિબા ભણત ગોરખ રાવ.

આમ સહજને આત્મસ્થ કરનાર ગોરખનાથ સમગ્ર દેહ શીલરૂપ બની રહે જેવી ભાવના વ્યક્ત કરે છે.

ગિરહી સો જો ગિરહે કાયા, મસિ-મંતર કી ત્યાજે માયા.

સહજ શીલ કા ધરે સરીર, સો ગિરહી ગંગાકી નીર.

આમ શરીરને સહજ શીલતા પ્રાપ્ત થાય એ માટે સહજ - સમાધિની જરૂર છે. આ સમાધિ જ તો તત્ત્વવાચક છે.

"નિદ્રા સુપને ચિન્દુ કું હરે, પથ ચલતા માતિમો મરે.

બેઠા પટપટ ઉભા ઉપાધિ, ગોરખ કહે પૂતા સહજ સમાધિ."

અને સહજસમાધિ લાધી જતાં:

"જિહિ પર ચંદ સૂર નહિ હોયે તિહિ ધરિ હોચી ઉનિયારા.

તિહા જે માસણ પૂરો તો સહજ કા સરો પિયાલા મેરે જાની."

સહજજ્ઞાનના પિયાલા પીવાનું એ પર કાયાગત જ્ઞાતી લેવાથી પ્રાપ્ત થાય પ્રમથ છે.

"ઉહાં નહાં ઉહાં નહાં ત્રિકુટી મંજારી,

સહજ સુન્નિ મેં રહનિ હમારી."

સરહપા પણ ચાલું જ કહે છે :

સહજ રૂપ તહિં પ્રસન્ન કરિજનઈ.....

સો વી મણુ તહિં અમણુ કરનઈ...

સહજ - સહજને સો પરુ રનઈ.

તે ધર પણ સહજનું ધર છે. તે સહજનું-ય છે. આમ સહજસીલ ધીમે ધીમે સૂન્ય તરફ પહોંચી જાય છે. આવી સાધનાને ગુરુ બિના કોણ સમજાવી શકે! સાધના-માર્ગના ચેતુરપ યોગનો આશ્રય ઇચ્છ છે. અહીં યોગીઓનો ઉલ્લેખ મળે છે :

કણ્ઠપા એ સર્વથે કહે છે :

"ભવ જાઈ જી આવઈ જી એયુ કોઈ, અઈસ ભાવે બિલસઈ કાણિલ જોઈ"
એજ રીતે સરખાવો: "જોગી સો જો રાવે જોગ, જિલ્લા-ફી ન કરે ભોગ."
ભુસુકપા તો યોગીને ઉપદેશ છે: - ૧૦૨૫

"મારુ રે જો ગિયા । મૂસા પવના । જાસે દૂરે અવના-ગવના."

યોગી તો પવન કે પ્રાણને બાંધે છે :

"મારુ રે જો ગિયા । મૂસા પવના જાસે દૂરે અવના-ગવના."

અહીં "મૂસા" એટલે મૂષા - અસત્યનો અર્થ લેવો । ગમે તેમ પણ

"મૂસા" કેટલી ભયાનક છે ।

"નિશિ અધિયારી મૂસા કરે સંચારા, અમૃત સક્ષય મૂસા કરે અહારા"
આમ ભુસુકપા કહે છે કે અમૃતનું સક્ષય કરનાર મુક્ત છે. ગુરુનું સ્વરૂપ સંબરપા બણે છે:

"ગુરુ વાક પુનિયા ધનુ જિય - મણુ નાણે .

એકે સર સધાને બિ-ધહ - બિ-ધહ પરમ-ણિવાણે."

ભુસુકપા પણ ગુરુકૃપાથી સહજસિદ્ધિની પ્રાપ્તિ યોગે કહે છે :

"કરુણામેહ નિરંતર કારિયા, ભાવાભાવ ફલ-દલ દાસિયા

ઉઠઉ ગમજ માજા મદ્ભૂઆ, પેળ રે ભુસુક । સહજ સરુઆ."

જાણુ સુણન્તે તુદૃષ્ટ ઇંદ્રિયાલ, સિદ્ધિએ સિજ મણ દેઇ ઉલ્લાસ
 વિસમ વિસુન્તે મઈ કુનિઝ ઉ ચાણદે, ગમણહં જિમ ઉમેલી ચંદે.
 એ તિલોએ એત વિ સારા, જોઈ ભુસુક કૂંઈ અધિઆરા.
 આમ સાધનાનું સ્વરૂપ ગુરુના હાથમાં છે એનું કહી શકાય છે. લુઈપા
 ગુરુકૃપાને પ્રધાન્ય મળે છે:

"કામી તરુનર પંચ વિહાલ, ચંચલ ચીએ પઈટા કાલ.

દિદં કરિય મહાસુહ પરિમાણ, લુઈ ભણઈ ગુરુ પુચ્છિય જાણ."

સિદ્ધ સાહિત્ય કેનું રહસ્યમય છે એનું સૂચન કણ્ડપા આપે છે:

"નાડિ ચકિત દિદં ધરિયા ખાટે, અનહા ઉમરુ બજઈ બિરનાટે
 કાણહ કપાલી જોઈ પઈઠ અપારે, દેહ ન અરિ બિહરઈ એકકાર
 ગણિ - કલિ ધટા નેઉર ચરણે, રબિ-શગિ-કુહલ કિઉ આભરણે
 રાગ-ક્રમેષ મોહે લબચે મુતાહાર, મારિય સાસુ નણંદ ધરે શાલી
 મા મરિય કાણહ ભઈલ કપાલી."

ક્યારેક તો સહજની સ્થિતિ ભાવ-અભાવથી પર છે. એનું બતાવવાનો
 પ્રયત્ન પણ છે.

"ભાવ છ હોઈ, અભાવ છ જાઈ, અઈસ સંબોહં કો પતિઆઈ.

લુઈ ભણઈ બદા દુલખ વિણાણા. વિધાતુએ વિલઈ હીહ લાગેના.

જાહિર વણુ-ચિ-હ-રૂચ દે જાણી

સો કઈસે આગમ બેચ વખાણી..... આદિ."

તો બળી આવી સહજ સ્થિતિ એ અનરામર થના વારુણી સેવની
 જોઈએ એનું પણ ધ્વન્યાર્થક વિધાન પકિતઓમાંથી મળે છે. વિરુપાની
 આવી એક પકિત છે.

"એક સે શીંડિનિ દુઈ ધરે સંધય, ચીગ ની વકલમ વારુણી બાધમ

ને અનરામર હોઈ દિદં કઈય અ"

જોગિની કે જોગણ સાથેના રમણ સહજભાવે કરવાના ઉદ્દેશો પણ મળે છે.

કણ્ઠપાત્રે જેવી નોગણને ડોઝી તરીકે સ્વીકારી વિવાહ કરેલા તેનું માનવામાં આવે છે કણ્ઠપા કહે છે:

ભવ સ્થિત્વાણે પડઇ મદિલા, મણ-પણ-વેણિ કરઉ કયાલા.
 નમ નમ દુ-દલિ સદ્ ઉછલિલા, કાણે ડોઝી વિવાહે સલિલા.
 ડોઝી વિવાહિત મહારિઉ^મ જઉતુકે કિમ માણૂતુ ધામ.
 મહણિ સિ સુરમ પસંને જામ, જોઇણિ જાણે રમણિ પોકામ.
 ડોળિએ જેને જોઇ સ્તો, જણહણ છાડમ સહજ - ઉમતો.

આમ સિદ્ધોને સહજસાધના એ પોતાની વિચારસરણી બહાવી છે. પાછળથી આ પંથમાં નોગણ સાથેના સહયારો વધ્યા, વિવાહો પલા લાગ્યા, અનેતિક સહયારો પણ વધ્યા. જેથી ગોરખનાયે પછી પોતાના સંપ્રદાયમાં પ્રણય પર ભાર મૂક્યો એ સુવિદિત છે.